

ШКАРАБАН А. В.

аспірант кафедри кримінально-правових
дисциплін

(Інститут права Львівського
державного університету
внутрішніх справ)

УДК 343.13

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.5.2.62>

ПРАВОВА ПРИРОДА ОСОБИ, СТОСОВНО ЯКОЇ УПОВНОВАЖЕНИМ ОРГАНОМ ПРИЙНЯТО РІШЕННЯ ПРО ОБМІН ЯК ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНОГО, У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Наукова стаття присвячена комплексному аналізу нового для українського кримінального процесу явища – статусу особи, стосовно якої уповноваженим органом державної влади прийнято рішення про обмін як військовополоненого. Проблематика досліджується у контексті збройного конфлікту, що триває між Україною та РФ з 2014 року, з особливим акцентом на правовій ситуації після початку повномасштабного вторгнення у 2022 році.

Автор звертає увагу на те, що до прийняття Закону України № 2472-IX від 28.07.2022 року у національному кримінальному процесуальному законодавстві не існувало правових механізмів для регулювання участі військовополонених у кримінальному провадженні, зокрема для забезпечення їхнього обміну. Відсутність такого інструментарію викликала численні юридичні труднощі, оскільки практична потреба в обміні підозрюваних, обвинувачених або засуджених, які одночасно є військовополоненими або прирівняними до них, виникала регулярно.

На основі аналізу положень Кримінального процесуального кодексу України, норм міжнародного гуманітарного права, зокрема Третьої Женевської конвенції, а також судової практики, в роботі доводиться, що законодавець застосовує правову фікцію. Через формулювання «як військовополоненого» до категорії військовополонених прирівнюються навіть ті особи, які фактично не є комбатантами у розумінні міжнародного права. Це дозволяє створити ефективний правовий механізм для їх обміну, одночасно залишаючись у межах формальної законності.

Автор аналізує юридичні ознаки цього суб'єкта, розділяючи їх на притаманні будь-якій особі у кримінальному провадженні, та пов'язані із воєнним статусом, умовами збройного конфлікту та рішенням про обмін. Ключовим елементом є включення особи до офіційного списку для обміну, що і надає їй особливого гібридного статусу.

Науково-практичний аналіз доповнено прикладами із судової практики 2022–2025 років, які підтверджують можливість застосування зазначеної правової конструкції як до військовослужбовців РФ, так і до громадян України, підозрюваних у колабораціонізмі чи державній зраді. Такий підхід демонструє функціональне застосування терміну «військовополонений» у правовому полі України, з метою досягнення гуманітарних та політичних цілей.

У статті звертається увага на важливе питання балансування між нормами права, вимогами справедливого правосуддя та гуманітарно-політичною доцільністю в умовах війни.

Ключові слова: кримінальне провадження, військовополонений, особа, стосовно якої уповноваженим органом державної влади прийнято рішення про обмін як військовополоненого, правовий статус.

Shkaraban A. V. Legal nature of a person in respect of whom the authorized body has made a decision on exchange as a prisoner of war, in criminal proceedings

The scholarly article presents a comprehensive analysis of a phenomenon newly introduced into the Ukrainian criminal procedure system – the procedural status of a person in respect of whom a decision has been adopted by a competent state authority to exchange them as a prisoner of war. The issue is examined in the context of the ongoing armed conflict between Ukraine and the Russian Federation since 2014, with particular attention paid to the legal developments following the full-scale invasion in 2022.

The author highlights that prior to the adoption of the Law of Ukraine No. 2472-IX of 28 July 2022, national criminal procedure legislation lacked legal mechanisms to regulate the participation of prisoners of war in criminal proceedings, particularly regarding their exchange. The absence of such a legal instrument led to significant procedural difficulties, given the recurring practical need to facilitate the exchange of suspects, accused, or convicted persons who simultaneously fall within the category of prisoners of war or are treated as such.

Through an analysis of the provisions of the Criminal Procedure Code of Ukraine, international humanitarian law – in particular, the Third Geneva Convention – and domestic judicial practice, the article argues that the Ukrainian legislator has introduced a legal fiction. By using the wording "as a prisoner of war," the law equates individuals with the status of prisoner of war even when they are not combatants within the meaning of international law. This approach allows the creation of an effective legal mechanism for exchange while remaining formally within the boundaries of legality.

The author categorizes the legal features of this procedural subject into two groups: those that are common to any person involved in criminal proceedings, and those that derive from their military status, the realities of armed conflict, and the exchange decision. A key element in acquiring this special hybrid status is the inclusion of the person in the official list for exchange approved by the competent authority.

The article is supported by legal practice examples from 2022 to 2025, which illustrate the application of this legal construction to both Russian military personnel and Ukrainian nationals suspected of collaboration or treason. This demonstrates the functional use of the term "prisoner of war" within the Ukrainian legal framework as a means of pursuing humanitarian and political objectives.

The paper underscores the importance of maintaining a balance between legal norms, the principles of fair trial, and considerations of humanitarian and political expediency under conditions of war.

Key words: *criminal proceedings, prisoner of war, person subject to exchange, procedural status, legal fiction.*

З початку збройного конфлікту на території України у 2014 році і до прийняття Закону України «Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо врегулювання процедури обміну осіб як військовополонених» від 28.07.2022 р. № 2472-IX вітчизняне кримінальне процесуальне законодавство не містило згадки про військовополонених. Попри це, обміни військовополоненими, у тому числі, які були учасниками кримінальних проваджень, відбувалися. Зокрема, дослідники цієї проблематики виділяють декілька етапів обмінів з 2014 року до 2020 року: активну фазу – від початку збройного конфлікту 2014 року до 2016 року; етап відносного затишшя у 2016–2017 роках, що завершився масштабним обміном 27 грудня 2017 року; та період від вересня 2019 року до 2020 року, який ознаменувався певним поживаленням процесу обмінів. Кожен із цих періодів мав свій політичний контекст, що безпосередньо впливав

як на характер комунікації між українською та російською сторонами, так і на масштаби обмінів [1].

Однією з характерних ознак гібридної, неоголошеної війни, яку РФ веде проти України з лютого 2014 року є збереження обмеженого, неформального діалогу між сторонами щодо обміну військовополоненими та цивільними особами, а факт здійснення взаємних обмінів військовополоненими під час активних бойових дій, які не передбачені нормами чинного міжнародного гуманітарного права, є свідченням гібридного характеру цієї війни [2].

Відповідно до даних з відкритих джерел станом на кінець травня 2025 року з початку повномасштабного вторгнення між Україною та РФ відбулося 67 обмінів військовополоненими, під час яких Україна повернула 5757 осіб [3].

Попри те, що питання обміну військовополоненими постало іще з початку збройної агресії у 2014 році, у кримінальній процесуальній площині воно не було вирішене аж до 2022 року. З цього приводу Г. К. Тетерятник іще у 2021 році справедливо зазначала, що «Процедура «обміну полоненими» виходить за межі правового поля та вирішується шляхом прийняття політико-правових рішень, внаслідок чого виявляються порушення права на справедливий судовий розгляд» [4. с. 479]. Вчена виділила декілька порядків, застосованих до осіб, що притягуються до кримінальної відповідальності, у зв'язку із вчиненням злочинів на території України, задля здійснення «обміну полоненими»: 1) звільнення з-під варті із заміною запобіжного заходу на неізоляційний і передання особи для подальшого «обміну»; 2) помилування; 3) амністія [5 – 7].

З початку повномасштабного вторгнення питання обміну військовополоненими, які беруть участь у кримінальному провадженні, істотно загострилося та актуалізувалося. По-перше, значне зростання кількості військовополонених, яких Україна захоплює внаслідок активних бойових дій, неминує призводити до збільшення кількості випадків, коли такі особи стають фігурантами кримінальних проваджень. Йдеться передусім про підозру у вчиненні воєнних злочинів. За таких умов виникає юридичний і моральний конфлікт між правом на справедливе правосуддя та практичною необхідністю участі цієї особи в обміні.

По-друге, обміни військовополоненими мають не лише гуманітарний вимір, а й стратегічне значення – вони впливають на моральний дух армії, суспільну підтримку, політичні переговори тощо. Тому українська сторона, з одного боку, прагне дотримання правових процедур, але з іншого – змушена враховувати державні інтереси, які іноді вимагають передавання навіть тих осіб, стосовно яких триває кримінальне переслідування.

По-третє, у міжнародному гуманітарному праві наразі відсутній чіткий правовий механізм, який би регламентував допустимість або порядок обміну військовополоненими, які є підозрюваними, обвинуваченими або засудженими. Це створює прогалину, яка унеможливає уніфікований підхід, і змушує державу діяти ситуативно, спираючись на політичні домовленості, що не завжди відповідають принципам правосуддя.

По-четверте, такий обмін може викликати гостру реакцію з боку суспільства, як українського, так і міжнародного. Особливо, якщо йдеться про осіб, яких підозрюють у тяжких та особливо тяжких злочинах проти цивільного населення.

Усі ці обставини засвідчили нагальну потребу в розробці національного механізму, який би дозволяв приймати обґрунтовані та виважені рішення щодо обміну осіб, залучених до кримінального процесу, із дотриманням як гуманітарних, так і правових стандартів.

Прийняття Закону України «Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо врегулювання процедури обміну осіб як військовополонених» від 28.07.2022 р. № 2472-IX стало новим етапом забезпечення правових процедур, пов'язаних із участю цих осіб у кримінальному провадженні та їх обміні.

Окремі питання участі військовополонених у кримінальному провадженні досліджували такі вчені: О. М. Броневицька, І. В. Глов'юк, О. В. Капліна, М. І. Пашковський, Г. К. Тетерятник, Т. Г. Фоміна та ін.

Метою статті є досягнення наукового результату у вигляді теоретико обґрунтованих положень щодо правової природи особа, стосовно якої уповноваженим органом прийнято рішення про обмін як військовополоненого, у кримінальному провадженні.

Відповідно до ч. 1 ст. 3 КПК України «особа, стосовно якої уповноваженим органом прийнято рішення про обмін як військовополоненого, – будь-яка особа, яка має процесуальний статус підозрюваного, обвинуваченого, засудженого та яка включена відповідним уповноваженим органом до списку для обміну як військовополонений».

Проаналізуємо запропоноване законодавством визначення цього суб'єкта кримінального провадження. Видається, що зазначена дефініція визначає подвійний правовий статус такої особи:

1) процесуальний статус (підозрюваного, обвинуваченого, засудженого) обумовлює її участь у кримінальному провадженні, наділяє процесуальними правами та обов'язками, а також встановлює правові наслідки, пов'язані з досудовим розслідуванням, судовим розглядом або виконанням вироку;

2) статус військовополоненого, визначений Третьою Женевською конвенцією (1949), передбачає певний обсяг прав та гарантій, передбачений для такої категорії суб'єктів.

Крім того, варто підкреслити, що саме факт включення особи до офіційного списку на обмін уповноваженим органом державної влади (відповідно до пп. 4 п. 4 Положення про Координаційний штаб з питань поводження з військовополоненими, затверджений Постановою КМУ від 11.03.2022 № 257) [8] формує одну із правових підстав для набуття нею цього статусу та можливості застосування тих процесуальних механізмів, якими було доповнено КПК України вищенаведеним законом.

О. В. Капліна ключові процесуальні ознаки зазначеної категорії осіб умовно поділяє на дві групи: ординарні (загальні) та особливі (екстраординарні). Ординарні ознаки притаманні будь-якій особі, яка вчинила кримінальне правопорушення і щодо якої в Україні розпочато кримінальне провадження. Особливі ж ознаки характеризують специфічний статус особи у зв'язку з умовами міжнародного збройного конфлікту. Водночас варто підкреслити, що ці ознаки не є відокремленими одна від одної – вони тісно взаємопов'язані, формуючи комплексний процесуальний статус учасника кримінального провадження.

До першої групи (ординарних) ознак належать:

1) вчинення особою воєнного злочину загальнокримінального характеру, передбаченого КК України, за який передбачена відповідальність відповідно до закону;

2) набуття особою процесуального статусу згідно з положеннями Кримінального процесуального кодексу України: статусу підозрюваного, обвинуваченого, засудженого.

До другої групи (особливих/екстраординарних) ознак належать:

1) наявність у особи статусу комбатанта, що визначається нормами міжнародного гуманітарного права, зокрема положеннями Женевських конвенцій;

2) визнання особи військовополоненим;

3) вчинення кримінального правопорушення у контексті збройного конфлікту, зокрема між Україною та Російською Федерацією;

4) ухвалення уповноваженим органом рішення про включення особи до процедури обміну в рамках механізмів взаємного повернення військовополонених;

5) фактичне включення особи до списку на обмін, затвердженого компетентним органом державної влади.

При цьому вчена зазначає, що ці ознаки є взаємопов'язаними, а відтак формують сукупний процесуальний статус такого учасника провадження [9].

Т. Г. Фоміна також вказує, що для визначення особи стосовно якої уповноваженим органом прийнято рішення про обмін як військовополоненого, по-винно бути дотримано 3 умови: особа повинна мати процесуальний статус підозрюваного, обвинуваченого, засудженого, особа є військовополоненим, щодо особи повинно бути прийнято рішення про обмін як військовополоненого. Крім того, вчена звертає увагу на те, що процесуальний статус підозрюваного, обвинуваченого, засудженого у таких осіб може з'явитися

у зв'язку із притягненням до кримінальної відповідальності за злочини «породжені війною» [10, с. 401 – 402].

У цілому складно не погодитися із логікою вчених. Водночас, як свідчить редакція самої дефініції, запропонованої законодавцем у п. 3 ч. 1 ст. 28 КПК України, який використовує слово «як» в якості порівняльного сполучника, що означає порівняння та/або отождолення (прирівняння) статусу, так і судова практика, до категорії таких суб'єктів належать не тільки військовополонені (у розумінні норм Женевських конвенцій та законодавства України), а також можуть належати не тільки особи – представники країни-агресора та країн, які в якості найманців воюють на стороні РФ, які вчинили воєнні та інші злочини, передбачені розділом XX КК України.

Наведемо декілька прикладів на підтримку нашої точки зору. Так, однією із перших осіб, яка була включена до списків «обміну» після набуття чинності ЗУ «Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо врегулювання процедури обміну осіб як військовополонених» від 28.07.2022 р. № 2472-IX став голова політради «Опозиційної платформи – За життя», якого 21 вересня 2022 року Україна в межах обміну передала РФ [11]. Відповідно до інформації з відкритих джерел та ухвали Личаківського районного суду м. Львова від 20.09.2022 №463/1712/22 зазначений суб'єкт є підозрюваним у вчиненні злочинів, передбачених ч. 2 ст. 28 ч.1 ст. 111 («Державна зрада»), ч.2 ст. 28 ч.1 ст. 258-3 («Створення терористичної групи чи терористичної організації») КК України, і судом було ухвалене рішення: «Скасувати підозрюваному ОСОБА_5, ІНФОРМАЦІЯ_1, запобіжний захід у вигляді тримання під вартою без визначення розміру застави у кримінальному провадженні №22016130000000212 від 19 вересня 2016 року, який обраний на підставі ухвали слідчого судді Личаківського районного суду м. Львова від 16 квітня 2022 року та продовжений ухвалою слідчого судді Личаківського районного суду м. Львова від 14 вересня 2022 року, у зв'язку з прийняттям уповноваженим органом рішення про передачу підозрюваного для обміну як військовополоненого» [12].

У повідомленнях з відкритих джерел від 25 травня 2025 року міститься інформація про те, що «У рамках обміну полоненими в форматі "1000 на 1000" Україна передала Росії колаборантів і зрадників» [13].

Аналіз інформації, що міститься в Єдиному державному реєстрі судових рішень також підтверджує, що процесуальні механізми, передбачені до суб'єкта, визначеного у п. 28 ч. 1 ст. 3 КПК України, поширюються не тільки на військовополонених та не тільки до підозрюваних за вчинення міжнародних злочинів.

До прикладу, в ухвалі Широківського районного суду Дніпропетровської області від 21.05.2025 у справі №237/3732/23 зазначається, що розглянуто та задоволено клопотання прокурора Криворізької південної окружної прокуратури «про звільнення від відбування покарання у зв'язку з прийняттям рішення про передачу особи для обміну як військовополоненої, відносно засудженої ОСОБА_5, ІНФОРМАЦІЯ_1, громадянки України, уродженки м. Красногорівка, Марійського району, Донецької області, зареєстрована за адресою: АДРЕСА_1, мешкала: АДРЕСА_2, до засудження не працювала, не заміжня, з вищою освітою, раніше не судимої, засудженої вироком Мар'їнського районного суду Донецької області від 02.08.2023 року за ч. 7 ст. 111-1 КК України» [14].

В ухвалі Дніпровського районного суду м. Києва від 21.05.2025 у справі №755/13764/24 за обвинуваченням уродженця м. Чернігова, громадянина України у вчиненні кримінальних правопорушень, передбачених ч. 1 ст. 258-3, ч. 3 ст. 15 ч. 2 ст. 263-1, ч. 1 ст. 263, ч. 2 ст. 28 ч. 1 ст. 263, ч. 1 ст. 436-2 КК України, а також уродженки м. Чернігова, громадянки України, у вчиненні кримінальних правопорушень, передбачених ч. 1 ст. 258-3, ч. 3 ст. 15 ч. 2 ст. 263-1, ч. 2 ст. 28 ч. 1 ст. 263, ч. 1 ст. 436-2 КК України також задоволено клопотання прокурора Офісу Генерального прокурора про скасування обвинуваченням запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, у зв'язку з тим, що прийнято рішення про затвердження списку для здійснення передачі військовополонених ворогів та звільнення оборонців України, які

перебувають у полоні держави-агресора, відповідно до якого у списку військовополонених ворогів, які плануються для передачі державі-агресору зазначені і ці особи [15].

Відповідно до ухвали Менського районного суду Чернігівської області від 21.05.2025 у справі №738/1125/25 щодо засудженого за ч.1 ст. 109 КК України до 5 років позбавлення волі з конфіскацією всього належного йому майна прийнято рішення про звільнення від відбування покарання у зв'язку з прийняттям рішення про передачу особи для обміну як військовополоненого, у зв'язку із тим, що належить до осіб, стосовно яких уповноваженим органом прийнято рішення про обмін як військовополоненого, наявність рішення уповноваженого органу про передачу вказаного засудженого для обміну як військовополоненого, його письмової згоди на такий обмін, суд дійшов висновку про задоволення клопотання прокурора [16].

Наведені приклади, на нашу думку, свідчать про те, що включення до п. 28 ч. 1 ст. 3 КПК України терміна «особа, стосовно якої уповноваженим органом прийнято рішення про обмін як військовополоненого» є спробою законодавця формалізувати особливу правову категорію таких осіб, що одночасно: є учасниками кримінального провадження (підозрюваними, обвинуваченими, засудженими) та включені до списку для обміну, затвердженого уповноваженим органом (на підставі політико-правового рішення).

Законодавець використовує порівняльну конструкцію «як військовополонений», що свідчить не про визнання формального статусу військовополоненого (у розумінні ст. 4 III Женевської конвенції), а про функціональну аналогію з метою реалізації процедури обміну. Що є необхідним і зрозумілим кроком, у зв'язку із тим, що дії рф щодо військового полону виходять за межі правового поля, що обумовлює порушення країною-агресором не тільки гарантій прав військовополонених у розумінні ст. 4 III Женевської конвенції, а й порушення норм міжнародного гуманітарного права, які забороняють брати у полон цивільних заручників, які часто складають значну кількість так званого «обмінного фонду» з боку рф.

Зокрема, відповідно до ч. 1 ст. 3 Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 року заборонені будь-які форми насильства щодо життя та прав особи й людини, включаючи взяття заручників, рішуче заборонені незалежно від обставин.

Натомість за даними з відкритих джерел та офіційними даними ідентифіковані майже 16 тисяч цивільних осіб, які стали жертвами незаконних затримань державою-агресором, понад 1800 людей наявні підтверджені дані про утримання на території рф, з них близько 880 осіб верифіковані через МКЧХ [17]. При цьому за даними омбудсмена станом на кінець березня 2025 року з понад 4 тисяч повернутих з російського полону громадян України, цивільні складають всього 171 особу [18].

Виходячи з аналізу запропонованої законодавцем дефініції «особа, стосовно якої прийнято рішення про обмін як військовополоненого» та судової практики, зазначене поняття можна віднести до правової фікції. Як зазначають вчені, з метою досягнення необхідного правового результату в умовах відсутності фактичної відповідності між юридичною нормою та реальним станом речей, законодавець використовує спеціальний конструктивний прийом, що полягає у фіксації юридичного факту як такого, що вважається наявним, попри його об'єктивну відсутність або явну суперечність дійсності. Такий нормативний прийом передбачає свідоме нормативне «визначення» або «визнання» обставини, яка не відповідає фактичній реальності, однак у силу припису закону визнається обов'язковою для всіх суб'єктів правовідносин та захищається від спростування. Основною метою такого прийому є забезпечення стабільності правозастосування, можливість винесення визначених судових рішень та досягнення юридичних наслідків, передбачених системою права [19, с. 14 – 15].

У зазначеному випадку законодавець (п. 28 ч. 1 ст. 3 КПК України) прирівнює до статусу «військовополоненого» осіб, які за міжнародним гуманітарним правом такими не є. Зокрема: цивільні особи (підозрювані, обвинувачені, засуджені за різні категорії кримінальних правопорушень (колаборцізм, державна зрада, тероризм тощо), які згідно з Женевськими конвенціями не є комбатантами, а отже, не можуть бути військовополоненими.

У тому числі, серед них громадяни власної держави, хоча статус військовополоненого зазвичай передбачає належність до збройних сил супротивника (іншої держави).

Словосполучення «обмін як військовополоненого» прямо вказує на те, що: особа може не мати статусу комбатанта, може бути громадянином України, але закон приписує застосовувати до неї певні процедури, аналогічні до тих, що застосовуються до реальних військовополонених (скасування запобіжного заходу, звільнення від відбування покарання тощо).

Призначення цієї правової фікції направлене, у першу чергу на легітимізацію передачі, адже без прирівнювання осіб, які не є військовополоненими у розумінні Женевських конвенцій у правовому полі України не існувало б механізму їхнього видання іншій стороні. По-друге, такий крок направлений на подолання прогалин у у міжнародному гуманітарному праві, адже воно не регулює обмін цивільних злочинців на військовополонених. Українська юридична фікція створює «місток» між національним кримінальним правом та практичними потребами війни з урахуванням темпорально-територіальних умов.

Використання досліджуваної правової фікції вказує на те, що суд не перевіряє, чи воювала особа зі зброєю в руках (статус комбатанта), суд перевіряє: а) наявність особи у списку на обмін; б) письмову згоду особи.

Таким чином, використання юридичної фікції в п. 28 ч. 1 ст. 3 КПК України є вимушеним, але ефективним кроком, адже дозволяє державі діяти в межах закону (*de jure*), фактично здійснюючи політико-правові акти (*de facto*).

Аналіз публікацій щодо досліджуваної проблематики свідчить про те, що в цілому вчені погоджуються з логікою законодавця, який використовує у п. 28 ч. 1 ст. 3 КПК формулювання «як військовополоненого», з урахуванням існуючих політико-правових реалій в контексті збройної агресії РФ, відсутності механізмів міжнародного права щодо обміну цивільних заручників та потребою у поверненні українців з полону. Однак в частині закріплення процесуального статусу таких осіб висловлюються наступні міркування.

Т. Г. Фоміна визначає логічним доповнення КПК України статтею 42-1, де буде закріплено поняття, права та обов'язки особи, стосовно якої уповноваженим органом прийнято рішення про обмін як військовополоненого. Необхідним вона вбачає і доповнення п. 19 ч. 1 ст. 3 КПК України переліку учасників кримінального провадження зі сторони захисту за рахунок його доповнення новим учасником [10, с. 404].

О. В. Шаповал вказує на доцільність чіткої регламентації осіб, які мають право на право на участь в процедурі обміну військовополоненими та розроблення інструкції щодо здійснення кримінального провадження з такими особами, у якій доцільно «врахувати та викласти компіляцію всіх особливостей, додаткових прав та обов'язків всіх суб'єктів кримінального процесу, а також всі особливості здійснення такого процесу, відповідно до міжнародного та національного законодавства, для уникнення плутанини та можливого порушення норм права» [10, с. 359].

Попри позитивний намір систематизувати практику, це положення заслуговує поміркованої наукової критики, з огляду на такі аспекти. Авторка фактично пропонує створити уніфіковану інструкцію, яка охоплювала б усі аспекти провадження щодо осіб, що підлягають обміну. Однак, як видно навіть з раніше наведених прикладів із судової практики під процедуру «обміну» можуть підпадати різні категорії підозрюваних, обвинувачених, засуджених. По-друге, інструкції не можуть регулювати визначений законом порядок кримінального провадження. По-третє, юридичний статус таких осіб є комплексним і динамічним – вони одночасно перебувають у площині кримінального процесу, міжнародного гуманітарного права, а також залучені до політичного процесу. Створити одну-єдину інструкцію, яка би системно враховувала усі сценарії (досудове розслідування, судовий розгляд, виконання вироку, обмін) в контексті необхідності виконання політико-правових рішень є мало-реалістичним, а надмірна деталізація може призвести до унеможливлення обміну. З урахуванням того, що обмін полоненими є передусім, гуманітарно-політичною процедурою, яка часто вимагає оперативного, гнучкого реагування.

Більш логічною та поміркованою вбачається позиція О. В. Капліної, яка у публікаціях використовує поняття військовополонений-підозрюваний (обвинувачений) та зазначає, що такий суб'єкт кримінального провадження має усі права підозрюваного, визначені КПК України, а також додаткові права, якими він наділяється відповідно до міжнародних нормативно-правових актів як військовополонений у розумінні ст. 4 III Женевської конвенції та підзаконних нормативно-правових актів, які натеper регулюють в Україні окремі аспекти поводження з цією категорією осіб. Крім того, вчена звертає увагу на ще одну унікальну особливість кримінального процесуального статусу військовополоненого – право на обмін, якщо стосовно нього уповноваженим органом прийнято рішення про обмін та якщо він включений відповідним уповноваженим органом до списку для обміну як військовополонений [9].

Отже, на нашу думку, за змістом чинної редакції КПК України та практики її застосування, процесуальний статус такого учасника кримінального провадження, як особа, стосовно якої уповноваженим органом прийнято рішення про обмін як військовополоненого має гібридну природу. А такі суб'єкти можуть бути поділені на декілька категорій:

- 1) військовополонені у розумінні ст. 4 III Женевської конвенції;
- 2) особи, які не є військовополоненими у розумінні ст. 4 III Женевської конвенції.

Стосовно правової природи та особливостей статусу такого суб'єкта слід зауважити наступне. Унікальний статус таких осіб у кримінальному провадженні формується одночасно в межах двох відносно автономних правових полів – кримінально-процесуального та адміністративно-політичного. Ці статуси не поглинають один одного, а співіснують до моменту фізичної передачі особи за процедурою обміну.

На відміну від «класичних» учасників, цей суб'єкт визначається через нормативну прирівнюваність до військовополоненого, що дозволяє наділяти відповідним режимом осіб, які фактично не є комбатантами.

Правовий статус дозволяє легітимно зупинити кримінальне переслідування не на підставі реабілітації, а через зовнішній фактор – необхідність звільнення українських військовополонених та цивільних заручників. Обов'язковою ознакою є письмова згода особи на обмін, що є унікальною формою процесуального волевиявлення (вибір між вирішенням питання про притягнення до кримінальної відповідальності та/ чи відбування покарання в Україні та передачею іншій державі).

Ще однією особливістю та ознакою такого правового статусу є те, що він є тимчасовим і діє лише в період від затвердження списку до моменту перетину кордону. У разі зриву обміну особа автоматично повертається до загального статусу підозрюваного, обвинуваченого чи засудженого.

Таким чином, слід зауважити, що особа, стосовно якої прийнято рішення про обмін як військовополоненого – це гібридний суб'єкт кримінального провадження, чий правовий статус є формою юридичної фікції, що дозволяє державі на підставі політико-правового рішення прирівнювати процесуальний режим підозрюваного, обвинуваченого або засудженого до режиму військовополоненого з метою його передачі державі-агресору в обмін на звільнення громадян України.

Процесуальний статус такої особи є інструментальним та ситуативним, оскільки його головна мета полягає не у завершенні кримінального переслідування за загальною процедурою, а у забезпеченні повернення власних військовополонених шляхом політико-правового компромісу.

Список використаних джерел:

1. Удовенко А. Хронологія обмінів полоненими: 2014-2020 pp. URL: https://jfp.org.ua/blog/blog_articles/58?locale=ru.
2. Потильчак О. Механізм обміну військовополоненими у російсько-українській війні 2014-2024 pp. як прояв її гібридного характеру. URL: <https://enpuirb.udu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/15ad00c2-0472-4f97-99ad-9965a3ae83d9/content>.

3. Список обмінів військовополоненими під час російського вторгнення в Україну. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%BF%D0%B8%D1%81%D0%BE%D0%BA_%D0%BE%D0%B1%D0%BC%D1%96%D0%BD%D1%96%D0%B2_%D0%B2%D1%96%D0%B9%D1.

4. Тетерятник Г.К. Кримінальне провадження в умовах надзвичайних правових режимів: теоретико-методологічні та праксеологічні основи: монографія. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2021. 500 с.

5. Тетерятник Г.К. До питання про правову площину та практику «обміну полоненими»: процесуальний аспект. Наше право. 2022. №2. С. 97-106.

6. Тетерятник Г.К. «Обмін полоненими» у контексті забезпечення права на справедливий суд. *Проблеми досудового розслідування в сучасних умовах: правові та організаційні аспекти*: Матеріали міжнародної науково-практичної інтернет-конференції, м. Одеса, 29 квітня 2021 р. Одеса: ОДУВС, 2021. С. 186 – 189.

7. Тетерятник Г.К. Окремі питання «обміну полоненими» у контексті права на справедливий суд. *Застосування в національному судочинстві стандартів Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року*: збірник тез Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Хмельницький, 22 жовтня 2021 року). Хмельницький : Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2021. С. 37-39.

8. Положення про Координаційний штаб з питань поводження з військовополоненими: Постанова КМУ від 11.03.2022 № 257. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/257-2022-%D0%BF#n27>.

9. Капліна О.В. Як обміняти військовополоненого армії РФ, якщо його підозрюють у скоєнні воєнних злочинів? Сайт «Українська Гельсінська спілка з прав людини». URL: <https://www.helsinki.org.ua/articles/yak-obminiati-viyskovopolonenoarmii-rf-iaakshcho-yohopidozriuiut-u-skoieni-voiennykh-zlochyniv/>

10. Фоміна Т.Г. Процесуальний статус особи, стосовно якої уповноваженим органом прийнято рішення про обмін як військовополоненого: проблеми визначення та унормування. Сучасні тенденції розвитку криміналістики та кримінального процесу в умовах воєнного стану: тези доп. Міжнародної наук.- практ. конф. (м. Харків 25.11.2022) / *МВС України, Харків. нац. ун-т. внутр. справ. Харків* : ХНУВС, 2022. С. 400–405.

11. Ми обміняли одного фаната Росії на 200 воїнів" – Зеленський про Медведчука і звільнення українських військових з полону. URL: <https://suspihne.media/284228-mi-obminali-odnogo-fanata-rosii-na-200-voiniv-zelenskij-pro-medvedchuka-i-zvilnenna-ukrainskih-vijskovih-z-polonu/>.

12. Ухвала Личаківського районного суду м. Львова від 20.09.2022 р. у справі № 463/1712/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106377019>.

13. Україна підтвердила передачу Росії колаборантів і зрадників. Офіційний сайт УНІАН. URL: <https://www.unian.ua/war/ukrajina-v-ramkah-obminu-viddala-rosiji-kolaborantiv-i-zradnikiv-13018800.html>

14. Ухвала Широківського районного суду Дніпропетровської області від 21.05.2025 у справі №237/3732/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/127500148>.

15. Ухвала Дніпровського районного суду м. Києва від 21.05.2025 у справі №755/13764/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/127507316>.

16. Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text.

17. Україна ідентифікувала майже 16 тисяч цивільних, які стали жертвами незаконних затримань державою-агресором. URL: https://ombudsman.gov.ua/uk/news_details/ukrayina-identifikuvala-majzhe-16-tisyach-civilnih-yaki-stali-zhertvami-nezakonnih-zatriman-derzhavoyu-agresorom#:~:text=%D0%A3%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D0%B9%20%D0%92%D0%B5%D1%80%D1%85%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D0%BE%D1%97%20%D0%A0%D0%B0%D0%B4%D0%B8%20%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%9

7%D0%BD%D0%B8%20%D0%B7%20%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%20%D0%B%D1%8E%D0%B4%D0%B8%D0%BD%D0%B8,%D1%86%D0%B8%D0%B2%D1%96%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B8%D1%85%2C%20%D1%8F%D0%BA%D1%96%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BB%D0%B8%20%D0%B6%D0%B5%D1%80%D1%82%D0%B2%D0%B0%D0%BC%D0%B8%20%D0%BD%D0%B5%D0%B7%D0%B0%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%BD%D0%B8%D1%85%20%D0%B7%D0%B0%D1%82%D1%80%D0%B8%D0%BC%D0%B0%D0%BD%D1%8C%20%D0%B4%D0%B5%D1%80%D0%B6%D0%B0%D0%B2%D0%BE%D1%8E%2D%D0%B0%D0%B3%D1%80%D0%B5%D1%81%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%BC.

18. Серед понад 4 тисяч повернених з полону лише 171 цивільний – Лубінець. URL: <https://suspilne.media/983823-sered-ponad-4-tisac-povernenih-z-polonu-lisc-171-civilnij-lubinec/>.

19. Зеленко І.П. Підстави класифікації фікцій. *Вісник університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Право»*. 2020. №1(1). С.13-17.

20. Шаповал О.В. Військовополонений як особливий суб'єкт кримінального процесу. Кримінальне процесуальне право на сучасному етапі розвитку України. Матеріали круглого столу (Київ, 27 жовтня 2023 року). С. 355 – 359.

Дата першого надходження рукопису до видання: 20.09.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 24.10.2025

Дата публікації: 28.11.2025

